

майстрові, який виготовляв бляшки. Це означає, що це не могли бути майстри, привезені скіфами з передньоазіатських походів, також, це не міг бути імпорт. Окрім того, більше ніде на території розповсюдження скіфів не зустрічаються вироби з золота, відмічені подібними стилістичними особливостями. Тобто все говорить про те, що згадані платівки виготовляли місцеві майстри.

Література:

Ильинская В. А. Некоторые мотивы раннескифского звериного стиля // СА. - М., 1965. - № 1. - С.86-107.

Артамонов М. И. К вопросу о происхождении скифского искусства // СГЭ. - Л., 1962. - Вып. 22. - С. 34.

Шрамко Б. А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). К., 1987. - 183 с.

Л. С. Ключко

м.Київ, Музей історичних коштовностей України

ЗООМОРФНІ ОБРАЗИ В ДЕКОРІ СКІФСЬКИХ ГОЛОВНИХ УБОРІВ V–IV СТ. ДО Н.Е.

Визначальним елементом костюма – одного з джерел вивчення скіфської культури – є головний убір. Найповніше уявлення про види та типи цієї категорії вбрання дозволяють скласти археологічні знахідки.

Щоб відновити (чи реконструювати) форму уборів, необхідно дослідити їхні декоративні фрагменти: металеві платівки різної форми (найчастіше –золоті), вкриті візерунками із зооморфними, міфічними, рослинними, антропоморфними, геометричними мотивами. Ці оздоби розміщували на поверхні шапок, стрічок та покривал, створюючи композиції, що включали різноманітні образи та сюжети.

Художнє оформлення архаїчного костюма складала аплікації з зображенням оленя, коня та козла з геометричними візерунками. Огляд пам'яток цього часу зробила В.А.Іллінська [1]. Дослідниця зробила висновок, що семантика оздоб відбиває солярні культи, властиві населенню Скіфії [2].

В V–IV ст. до н.е. незважаючи на те, що на стрічках, шапках, покривалах переважають комбінації мотивів 3–5 груп, існували речі з декором, який продовжував традиції раннього часу, тобто прикрашені платівками з зооморфними сюжетами.

Отже, розглянемо убори, оформлення яких складають зображення тварин. Вони належали особам різного віку та соціального стану (про це свідчить поховальний обряд). Аналіз орнаментальних елементів повинен дати відповідь на питання: чи є зооморфні образи втіленням тих же уявлень, що відбилися в мотивах архаїчних головних уборів? Яка міра впливу еллінських вірувань на декоративні вироби, призначені для сакральних уборів?

Археологи та мистецтвознавці, вивчаючи пам'ятки декоративного мистецтва кочовиків, відмічають, що в VII–VI ст. до н.е. (період архаїки) було створено самодостатні, виокремлені образи, не пов'язані між собою та з предметом, котрий прикрашали. Такі ж риси притаманні і витворам V ст. до н.е. Зокрема, вони відбилися в оздобах шапок, знайдених в курганах Скіфії. Особливу увагу викликають зображення зайця, котячого хижака та козла.

Як відомо, художньому мисленню скіфів було притаманне узагальнення образів тварин поряд з гіперболізацією характерних рис. Саме ці особливості викликали значну стилізацію, але і “впізнанність” відтворюваних істот. На аплікаціях – маленьких платівках – вміщено невиразні відбитки, виконані у невисокому рельєфі (техніка витискування), що погано “читаються”. Такі малюнки бачимо на пластинках, що прикрашали фронтальний бік конусоподібної шапки, відновленої за знахідками з жіночого поховання в кургані № 4 поблизу с. Ізобільне (Дніпропетровська обл.) [3] (Табл. I, 1). Детальне вивчення мініатюрних витворів дозволяє зрозуміти задум давніх художників. На невеличкій площині зображено зайця: він сидить, підібгавши під себе лапки, зіщулившись, притискаючи вуха до спини. Варто придивитися до деяких сюжетів IV ст. до н.е., коли склалося елліно-скіфське мистецтво, в якому переважає реалізм, щоб упевнитися в цьому. Наприклад: заєць під ногами коня у сцені на пластині з кургану Куль-Оба (тут передано тільки загальні риси істоти), ретельно, з проробкою характерних ознак змальовано зайчиків на платівках з курганів Чортотлик, № 4 поблизу уроч. Носаки (Запорізька обл.), № 1 (Вишнева Могила) поблизу с. Гюнівка (Запорізька обл.) [4].

Зображення зайця стало особливо поширеним в IV ст. до н.е. Сюжет, як і всі у скіфському мистецтві, полісемантичний. Один з його аспектів - зв'язок з культом Афродіти - розкривають античні пам'ятки (рельєф з Вілла Албані, розпис на італійській вазі) [5]. В уявленні скіфів цей образ, мабуть, уособлював Аргімпасу, відбивав культ плодючості. Це доводять не тільки аналіз витворів торевтики, але й нартовського епосу. Так, в “Сказанні про нарта Хамица, білого зайця та сина Хамица Батраза” показано, що в зайця перевтілю-

ється дочка бога води Дон-Бетура [6]. Взагалі, образ цієї істоти тісно пов'язаний з світоглядом мешканців Північного Причорномор'я; згадаймо, наприклад, епізод "полювання" з розповіді Геродота про вирішальну битву з Дарієм (Геродот, IV).

Схожі (за загальними контурами) аплікації, але з зображенням котячого хижака, були оздобами головних уборів, фрагменти яких походять з поховань скіфянок: в курганах № 45 поблизу с. Любимівка (Херсонська обл.), №3 поблизу урочища Стайкин Верх (Сумська обл.), Бердянському кургані, Огузі (?) [Розкопки Н.І.Веселовського] (Запорізька обл.) [7]. Вони майже однакові між собою (але тільки за абрисом), а розрізняються майстерністю відображення деталей. Отже, перед нами маленькі пластинки овальної форми, в яку "вписано" постать, можливо, лева. Він лежить, припавши на передні лапи, задні підтягнуті майже впритул до них, що створює враження напруги, внутрішньої динаміки. Найкраще це відтворено на мініатюрних накладках, що прикрашали конічну шапочку з Бердянського кургану (Табл.І,2) На платівках з кургану №45 поблизу с. Любимівка видно, що ювелір вніс деякі зміни в усталений малюнок: підкреслив хижість тварини широко роззявленою пащею та вишкіреними зубами.

Манера зображення обох мотивів властива тим художникам, котрі знали особливості "звіриного стилю". Звичайно, маленькі платівки, що є зараз об'єктом нашої уваги, не належать до визначних творів торевтики – це серійна продукція, тому в процесі виробництва були втрачені ті деталі, що відрізняють художній твір від ремісничого копіювання.

Така схема змалювання "котячого хижака" існувала і в подальший час. Цікаво, що на пластинках, знайдених під час розкопок Н.І.Веселовського, бачимо цілком реалістичне (еллінське) зображення лева з кошлатою гривою.

Образи "котячих хижаків" завжди існували в мистецтві звіриного стилю Великого поясу степів. Їх зміст можна розкрити, вивчаючи вірування різних племен. Лев, левиця, пантера – в індоєвропейській міфології втілюють хтонічний світ, стихію смерті, а звідси – розмаїта палітра символіки: від культу плодючості до значення апотропею.

Серед оздоб головних уборів, котрі носили скіфянки у IV ст. до н.е., вирізняються накладки, на яких представлені образи козенят. Такі знайдено в кургані №1 (п.2) поблизу с.Володимирівка (Херсонська обл.): невеличкі пластинки (2х3 см), вирізані за контуром малюнка, показують тварин, котрі йдуть (направо й наліво)[8]. Мініатюрні вироби – (28 цілих екземплярів, крім того – 2 фрагменти) привертають увагу виразністю, художньою досконалістю, хоча й є багаторазовим повторенням матриці (Табл.ІІ,1). Поховання жінки,

Таблиця 1

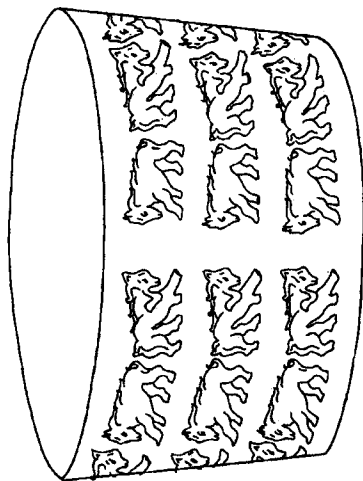
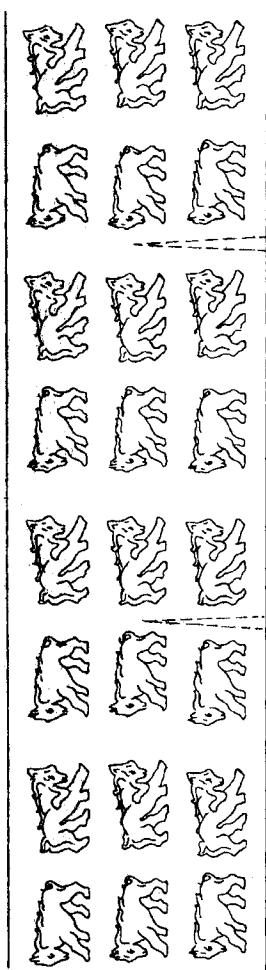
Реконструкція конусоподібних головних уборів скифянок.

Рис.1. Реконструкція убору за знахідками з к. 4 поблизу с.Ізобильне Дніпропетровської обл.

Рис 2. Убір з підвісками з Бердянського кургану.

2

Таблиця 2.

1. Платівки з к.1 поблизу с.Володимирівка (Херсонська обл.)
2. Реконструкція головного убору за золотими аплікаціями.

яка була власницею речей, здійснено в першій половині IV ст. до н.е. (на жаль, пограбоване). Але платівки, можливо, виготовлені раніше. Про це свідчать відсутність обмежувальної рамки, досить висока якість виконання. В той же час, аплікації, що ми зараз розглядаємо, демонструють появу нових рис: зображення козенят складають пари – вони стоять один проти одного (геральдична позиція), тобто, зв'язані між собою (за змістом та композиційно) і відбивають форму головного убору, на якому були прикріплені (Табл. II, 2).

Пізніше зображення тварин стали елементами орнаменту (іншими словами: становлять нерозривне поєднання) – золоті стрічки з таким візерунком прикрашали пишний головний убір, знайдений в кургані Чортотлик [9]. Схематизовані малюнки передають образи дорослих козлів (видно бороди). Вони відтиснені на довгих платівках, прикрашених зверху і знизу “рубчастими” пружками.

Козел був символом богів плодючості у багатьох народів [10]. Окремі дослідники пов'язують деякі рослини, міфічні та зооморфні мотиви (зокрема, зображення козла) з розповсюдженням (навіть, пропагандою) культу Діоніса. Але, мабуть варто говорити про синтез власне скифських уявлень та діонісійських. Адже культ Діоніса мав явно не грецький характер. Навіть те, що його містерії були поширені у Північній Елладі, котра перебувала у тісних стосунках з Македонією та Фракією, свідчить про корені божества в нееллінському світі.

Скифським уявленням відповідали інкарнації Діоніса: він поставав у вигляді тварин – особливо часто козла. Тобто, цей зооморфний образ, могли сприймати як символ Діоніса, особливо в середовищі аристократії.

Отже, зооморфні образи на аплікаціях, що прикрашали жіночі головні убори, відбивають вірування, притаманні населенню Північного Причорномор'я.

Література

1. Іллінська В.А. Золоті прикраси скифського архаїчного убору // Археологія. - 1971 - №4 - С.73-79
2. Там же, с. 78
3. Ключко Л.С. Реконструкція конусоподібних головних уборів скиф'янок // Археологія - 1986 - №56 - С.14-24
4. Артамонов М.И. Сокровища скифских курганов. - Л. - 1966 - Рис. 94, 253
- Бидзиля В.И., Болтрик Ю.В., Мозолевский Б.Н., Савовский И.П. Курганний могильник в урочище Носаки. // Курганні могильники Рясные Могили и Носаки. - К. - 1977 - Рис.11 (7,8)
5. Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. - К. - 1983 - С.100, рис.24 (1,2)

6. Кузьмина Е.Е. Семантика изображения на серебряном диске и некоторые вопросы интерпретации Амударьинского клада. // Искусство Востока и античности. – М. – 1977 – С. 20-21

7. Ключко Л.С. Реконструкція конусоподібних головних уборів скіф'янок // Археологія – 1986 - № 56 – С. 14-24

Лесков О. Скарби курганів Херсонщини. – К. – 1974 – с. 63, рис. 50

Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. – К. – 1968 – С. 138, табл. VIII

8. Полин С.В., Кубышев А.И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). – К. – 1977 – С. 24-26, рис. 19 (14-15)

9. Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык (Скифский царский курган IV в. до н.э.) – К. – 1991 – С. 208 (кат. 136)

10. Бессонова С.С. Указ. соч., с. 75

Ключко Л.С.

м. Київ, Музей історичних коштовностей України

Васіна З.О.

м. Київ, Ін-т мистецтвознавства,
фольклористики та етнології НАНУ

ВБРАННЯ КІММЕРІЙЦІВ

(за зображеннями та археологічними джерелами)

Дослідження різних категорій культури давніх етносів допомагає виявити важливі аспекти історичного розвитку суспільства: рівень виробництва і технології, характер соціальних відносин та вірувань, художні традиції та естетичні принципи.

Вбрання легендарних кіммерійців – перших кочовиків у Східній Європі вже розглядали науковці та пропонували різні варіанти реконструкцій одягу, хоча й не обґрунтовували їх [1]. Отже, варто ще раз звернутися до теми, тому що поза увагою дослідників залишилися деякі джерела, за якими можна відтворити різні елементи костюма.

Реконструкція, тобто, відновлення форми, способів виготовлення, декора компонентів убрання на підставі аналізу зображень, писемних свідчень, а також археологічних матеріалів - найбільш важливий (і, як свідчить досвід, результативний, а інколи і єдиний) метод вивчення давнього костюма. Він (тобто метод) збігається з такою гносеологічною категорією, як моделювання: перенесення